

Nueinančios epochos ženklas: polichrominis Lietuvos bažnyčių interjero dekoras

Skirmantė Smilingytė-Žeimiene

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-19105 Vilnius

El. paštas: s.zeimienne@gmail.com

Straipsnio tikslas – atkreipti dėmesį į Lietuvoje palyginti gerai išlikusio, bet sparčiai dingstančio XX a. bažnyčių vidaus polichrominio deko problemas: į jo ištirtumą, vertinimą ir išsaugojimo aktualiją šiandienos kontekste. Stengiamasi apibendrinti bažnyčių polichromijos modelius ir raidą XX a., parodyti, kaip į XIX šimtmečio atėjusią ir ilgai Lietuvoje užsibuvusią istorizmo terpę skverbėsi tautinės tapatybės ženklai. Bandoma atsekti, kokios estetinės nuostatos inspiravo XIX–XX a. slenksčio bažnyčių sienų polichromiją. Koks buvo polichrominio deko pobūdis, kokie pagrindiniai elementai. Mėginama nustatyti interjero dekoratorių naudotus pavyzdžius.

RAKTAŽODŽIAI: polichromija, bažnyčių dekoras, ornamentika, istorizmas, neogotika, XIX a. pab. – XX a., Vladas Čižauskas

Objektas. „Be galo sunykusi ir toliau grimztanti į nebūtį sakraliųjų Lietuvos statinių barokinė polichromija greitai gali suformuoti nuostatą, kad mūsų krašto bažnyčių, koplyčių, vienuolynų statinių dekoratoriai mėgdavę monochromines tinkuotas sienas...“ – šitaip savo knygą apie XVIII a. sienų tapybą pradėjo Dalia Klajumienė¹. Kad panašiai nenuitektų su XX a. bažnyčių interjerų polichromija, ryžtamasi žengti šios marginalios dailės srities bendrojo pažinimo link. Atrodytų, sienų deko (ypač XX a. II pusės) yra apščiai, tačiau jis sparčiai mažta. Polichrominė puošyba daug kur bažnyčiose išliko tik todėl, kad stokojama lėšų interjero atnaujinimui, kitaip tariant, yra didelė tikimybė, jog ją sunaikins būsimas konkrečios šventovės remontas, nes dabar po bažnyčios renovacijos dažniausiai nebelieka daugiaspalvių ornamentinių sienų ar lubų pagražų, siužetinių kompozicijų. Naikinimas šiuokart tikriausiai neturi kriminalinio turinio, nes paprastai prarandama šablonų ar menkavertė mėgėjiška sienų tapyba. Tačiau prieš likviduojant šią polichromiją derėtų labiau įsiklausyti į jos kalbą.

Reikia pripažinti, kad objekto chronologijos apibrėžtis – XX a. – tėra sąlygiška: keblu skirtingus sudėtingo šimtmečio laikotarpius glaudinti į visetą, ypač kai trūksta deko tyrinėjimų, ikonografinės medžiagos. Be to, aptariamos polichromijos teorinės ištakos glūdi XIX a., o paskutiniajame to amžiaus ketvirtįje sukurtų ornamentų ar emblemų galima rasti įsiterpusių į vėlesnę sienų puošybą. Tačiau dauguma dabar bažnyčiose matomo polichrominio deko atsirado ar buvo atnaujinta būtent XX a. ir pagrindiniai spalvinės sienų puošybos principai kone per ištisą šį šimtmetį išsilaikė tokie patys, o ilgai negesusi istorizmo dvasia – vienijanti jungtis.

Objekto ištirtumas. Lietuvos visuomenė į sienų tapybą bažnyčiose atidžiau pažvelgė 2011 m., kai vyko kasmetinių „Europos paveldo dienų“ renginiai, kurių tema buvo „Paslėpti lobiai. Sieninė tapyba“. Tada per Lietuvą nuvilnijo sienų tapybą populiarinančios

1 Klajumienė 2004: 11.

ir jos svarbą aktualizuojančios konferencijos, ekskursijos, paskaitos. Įvairiuose rajonuose tie renginiai skyrėsi savo lygiu ir gyventojų lankomumu. Daugiausia dėmesio paveldo dieneose ir jų intencija susuktame dokumentiniame filme „Sieninė tapyba Lietuvoje“ bei mokslinėje konferencijoje „Aktualūs sienų tapybos paveldo tyrimai“, vykusioje Bažnytinio paveldo muziejuje, sulaukė seniausi ir iškiliausi Lietuvoje sienų tapiniai. „Paslėpti lobiai. Sieninė tapyba“ atliko ir tam tikrą diagnostiką: žinios ir jų refleksija apie istorinio interjero puošybą, sienų tapybą Lietuvoje po truputį plečiasi, intensyvėja sienų polichromijos tyrimai, gausėja dailėtyrininkų publikacijų, vis dėlto atlikta dar nepakankamai, yra sienų polichromijos restauravimo ir saugojimo problemų.

Tyrinėjant sakralių ir kitų pastatų sienų polichromiją našiai pasidarbuota dailės istorikų Rūtos Janonienės ir Giedrės Mickūnaitės, taip pat pažymėtinos ir Tojanos Račiūnaitės, Aleksandro Aleksandravičiūtės, Laimos Šinkūnaitės, Mindaugo Paknio, Rimantės Meldytės, Neringos Markauskaitės, Aušros Baniulytės, Editos Šedbaraitės ir kitų tyrinėtojų publikacijos. Beveik visos skirtos seniesiems sienų tapybos objektams, t. y. iki XX amžiaus. Solidžiausias šioje srityje dailėtyrininkės Dalios Klajumienės įdirbis. Paskutiniu metu jos vykdomi XIX–XX a. pr. interjerų sienų puošybos – polichromijos, sienų apmušalų tyrinėjimai², aktualūs šio straipsnio objektui. XX a. bažnyčių sienų tapybinis dekoras taip pat neaplenktas mokslininkų – publikacijomis analizuoti įsidėmėtini Lietuvos monumentaliosios dailės kūriniai. Štai pernai paroda, renginiais ir leidiniu³ dailėtyrininkė Giedrė Jankevičiūtė garsino Lentvario bažnyčios sienų dekorą, sukurtą 1942–1943 m. Jurgio Hopeno ir jo mokinių bei bendraminčių, reikšmę. Šis didžiulės apimties tapybos kūrinys ir tos pačios dailininkų komandos II pasaulinio karo metais sgrafito ir *al secco* technika atliktas Perlojos bažnyčios sienų dekoras – neeiliniai reiškiniai bažnyčių interjero tvarkyboje. Perlojos bažnyčios sienų tapybą savo straipsnyje nagrinėjusi Dalia Vasiliūnienė⁴, pradėtą darbą pratęsė pranešimu, skaitytu jau minėtoje 2011 m. Paveldo dienų konferencijoje. Abi meno-tyrininkės Lentvario ir Perlojos bažnyčių dekoravimo istorijas grindė gerai išlikusiais archyviniais dokumentais, polichromijos projektais. Teologas Ulrichas Schoenbornas studijoje apie Richardo Pfeifferio XX a. 3 deš. sukurtas prasmų ir naracijos sodrias Šilutės evangelikų liuteronų bažnyčios freskas rėmėsi paties dailininko parašytomis išsamiomis kompozicijų eksplikacijomis, laiškais ir kitais šaltiniais⁵. Deja, daugelio Lietuvos bažnyčių archyvinėje dokumentacijoje ar istoriografijoje apie spalvinę in-

2 Pvz., Klajumienė, D.; Vaitulevičienė, A. XIX a. Vilniaus gyvenamųjų namų interjerų polichrominis dekoras. *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė*. 2009. 52: 87–106; Klajumienė, D. Popierinių apmušalų gamybos ištakos ir raida Vakarų Europoje bei jų naudojimas Lietuvos XVII–XX a. pradžios interjeruose. *Kultūros paminklai*. 2010. 15: 102–128; Pergolės ir treliažo motyvų raida Europoje ir ornamentų pavyzdžiai Vilniaus gyvenamųjų namų XIX a. sienų tapyboje. *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė*. 2010. 57: 67–87; Sienų apmušalų imitacija interjeruose nuo gotikos iki modernio. *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė*. 2011. 61: 11–44 ir kt.

3 Jankevičiūtė 2012.

4 Vasiliūnienė 2004.

5 Schoenborn 2007.

terjero kompoziciją, sienų tapybą neretai būna brūkštelta vos eilutė. XX a. I ketv. Pumpėnų bažnyčioje nutapytos gero lygio, išplėtos ikonografijos lubų kompozicijos, bet dokumentuose neužfiksuota net tapytojų pavardžių, tik apytikrės datos – šventovę pradėta gražinti 1911–1914 m., baigta – 1921 m.⁶ Bažnyčių sienų puošybos dinamiką padėtų atskleisti nuosekli fotofiksacija ar atliekami polichromijos tyrimai. Pastarieji labiau orientuoti į senesnius laikus ar privačias erdves, o Lietuvos bažnyčių sienų dekoru ar interjeru ikonografija, apskritai paėmus, visai negausi ir skirtingos kokybės. Pasitaiko, jog bažnyčioje jau nebėra sienų tapybos, bet ji išsaugota nuotraukose. Silvija Slaminskienė, pasiryžusi aptarti kun. Pijaus Brazausko nuo 1928 m. iki 5 deš. pr. Suvalkijos bažnyčiose atliktus dekoracijos darbus, tegalėjo kalbėti tik apie Pajevonio bažnyčiai nutapytas kompozicijas, nes yra jų nuotraukų. Kunigo tapiniai Kalvarijos, Bartninkų ir Aleksoto (dar reikėtų pridurti – ir Šakių) katalikų šventovėse ir toliau skendi nežinomybėje⁷. Kruopštumo stoka tyrinėtojos apkaltinti neįmanoma: Pajevonio bažnyčios sienų tapybos nuotraukų ji surado prieškario „Romuvos“ ir „Šaltinio“ numeriuose, Kultūros paveldo centro, Vilkaviškio vyskupijos kurijos ir viename privačiame archyvuose. Privatus archyvas ar žodinė informacija, gauta apklausos būdu, – svarbūs šaltiniai tiriant XX a. bažnyčių dailę, ypač sovietinių metų, kai buvo slepiami bažnytinių užsakymų vykdytojai, maskuojamos kūrinių atsiradimo aplinkybės. Lietuvos sanktuariumo – Šiluvos Apsireiškimo koplyčios 1979–1980 m. nutaptų sienų kompozicijų autorystė ir jų kilmės intencija dailėtyrininkės Neringos Markauskaitės atskleista daugiausiai naudojant apklausos metodą⁸.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad tyrinėjimų sulaukė tik keletas pačių svarbiausių aptariamojo laikotarpio sienų tapybos pavyzdžių⁹, o apie likusią didumą dekoru turime mažai duomenų, dar mažiau vertinimų. Tokiame kontekste reikšmingi konkrečių šventovių raidą ir dailę pristatantys leidiniai (pvz., daugiatomis *Lietuvos sakralinė dailė* ar kt.), po truputį pildantys spragas.

Miglotą XX a. polichrominės puošybos visumos vaizdą turėtų prašviesinti Kultūros vertybių registras (KVR), nurodantis kas yra vertinga ir saugotina. Deja, tiksliai išvardinti visus sienų dekoru objektus, išskirtus atskirai ar laikomus bažnyčios pastato vertingąja savybe, negalima. Dėl sudėtingos ir ilgai trunkančios paskelbimo kultūros vertybe procedūros elektroninis (kitoks nebeegzistuoja) kultūros vertybių registras ne visada atspindi realią apskaitos padėtį. Antra, į KVR patekusių sienų dekoru ir tapybos

6 Pumpėnų klebono raportas Panevėžio vyskupui, 1936 m. rugpjūčio 24 d. (*LVI*A. F. 1650. Ap. 1. B. 274. L. 3–6); Bylos „Pumpėnų bažnyčios 1927 m. inventorius“ ir „Pumpėnai“ (Panevėžio vyskupijos kurija). Be to, neaišku, kiek bažnyčios dekoras pasikeitė po Rimanto Kurlinsko atnaujinimo XX a. pab.

7 Slaminskienė 2011.

8 Markauskaitė 2009.

9 Dar būtų galima nurodyti ištisinę Merkinės bažnyčios skliautų puošybą, kurios pagrindą sudaro vingrus gyvybės medis ir siužetiniai tapiniai Švč. Mergelės Marijos litanijos bei keturių evangelistų temomis. 1913 m. sukurto sieninės tapybos autorius Kazimeras Imeninskis (Smilingytė-Žeimienė 2002). Paminėtina kritinė Panevėžio katedros skliautų dekoru ikonografijos ir stilistikos apžvalga (Jankevičiūtė 2002: 263–285).

objektų duomenys pateikiami labai skirtingai. Pozityviu pavyzdžiu galėtų būti Kauno katedros Švč. Sakramento koplyčios sienų tapyba (unikalusis kodas 8562), saugoma kaip Kauno Šv. apaštalo Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos (u. k. 842) vertingoji savybė. Čia nurodyti autoriai, sukūrimo laikas, pateikta atskirų komplekso dalių nuotraukų ir kitokios informacijos. Tačiau yra objektų, kurie neturi jokių duomenų, tik unikalaus kodo numerį: neįvardijamas pastatas, kuriame yra sienų tapyba, net savivaldybė, nėra nuotraukų, sukūrimo laikotarpio nuorodos, nieko, kas leistų identifikuoti kūrinių (pvz., u. k. 27721, 27729, 27781, 27782). Šiaip ar taip, nedaug praėjusio amžiaus bažnytinių sienų tapybos kūrinių atsidūrė KVR: Panevėžio katedros, Joniškio¹⁰, Pandėlio, Perlojos, Lentvario, Šilutės evangelikų liuteronų ir gal dar keletas bažnyčių.

Problemų laukas. Visa, kas nepateko į KVR, atrodytų yra nevertinga. Ar išties taip? Atsakymo derėtų palaukti, kol architektūrinė ir siužetinė polichromija, kad ir periferinis meno reiškiny, dar nesuvokta kaip konkrečios bažnyčios istorijos¹¹ ir dailės paveldo dalis, neįvertinta kaip sintetinis istorinio interjero dėmuo, šventovės išvaizdos formantas, ir kaip epochos atspindys.

Bažnyčia gyva parapijiečių ir juos aptarnaujančių dvasininkų dėka. Neapšiupėjusi, tvarkinga šventovė – kiekvienos ją išlaikančios bendruomenės siekiamybė ir pareiga. Tad bažnyčios nuolat perdažomos, atnaujinamos. Pastaruoju metu įsivyravę naujinimo būdai lemia šventovių ornamentinės polichromijos nykimą. Nuo vėlyvojo sovietmečio tebegali mada bažnyčią „dekoruoti“ lakuotomis (ar panašiai atrodančiomis) medinėmis arba parketo lentutėmis. Lietuvoje yra dešimtys šitaip sutvarkytų katalikų šventovių: Adomynės, Akmenynų, Bezdonių, Butrimonių Šv. Mykolo arkangelo, Ceikinių, Daugailių, Daunorių, Dieveniškių, Kretekampio, Kapčiamiesčio, Marcinkonių, Medininkų, Muniškių, Pajieslio, Pavilnio, Rimšės, Spirakių, Stalgėnų, Svėdasų, Tirkšlių, Uliūnų, Vadoklių, Varėnos ir t. t. Neretai lentučių danga, kaip kad Kapčiamiesčio ar Medininkų bažnyčiose, suringiuota margais raštais. Apkala daug kur ne tik paslėpė spalvinę sienų puošybą, bet tapo vizualiai agresyvia interjero dominante, slegiančia niūroku savo rudumu. Lentomis išmuštas interjeras dažnai disonuoja su šventovės įranga, užgožia ją. Antai Daunorių bažnyčioje titulinė didžiojo altoriaus skulptūra tarsi susilieja su apsidės sienų apdaila. Palyginus dabartinį ir 1937 m. nuotraukose¹² užfiksuotą interjero vaizdą, matyti, kad prarastas tapytas pano – ornamentuotas

¹⁰ Apie Joniškio bažnyčios sieninės tapybos ikonografiją ir raidą žr. Smilingytė-Žeimienė 2011.

¹¹ Tarkim, stačiatikių architektūrai būdingas trilapės arkos motyvas ir skaidymas plytų juostomis Panemunėlio bažnyčioje atsirado todėl, kad čia atostogavęs Maironis vienos Petrapiilio cerkvės projektą davęs vietos klebonui (Styla, K. Klajūno keliais. *Šaltinis*. 1933. 37: 531), o tebeegzistuojantį Girdžių bažnyčios dekorą modelį tarpukariu sukūrė Juozas Kasperavičius, po karo tapęs Kęstučio apygardos vadu Visvydu; gi Renavo bažnyčiai sienų paveikslus nutapė 1961–1972 m. čia klebonavęs kun. Petras Mitkus. Bažnyčios puošyba polichromija reikalavo nemažai lėšų ir parapijiečių susitelkimo: dažų gamybai Joniškio parapijos ūkininkai paaukojo net 200 000 kiaušinių, o Perlojos parapijiečiai pririnko žolelių, žievių, nešė pieną.

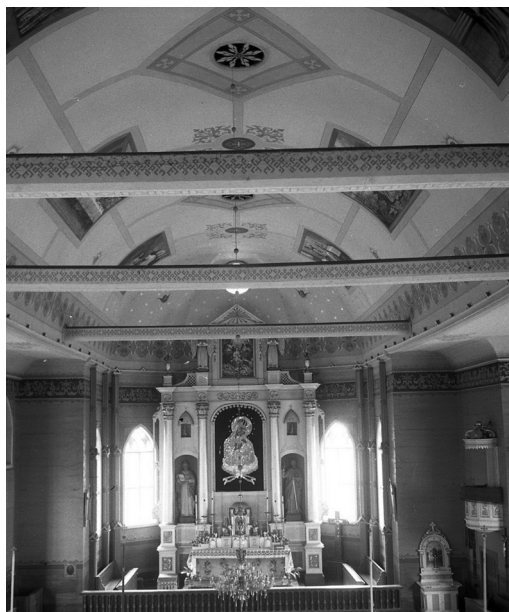
¹² Panevėžio vyskupui Kazimierui Paltarokui Daunorių parapijiečių dovanotas nuotraukų albumas, 1937 m. rugpjūčio 20 d. *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*.

rėmas, teikęs Bernado Bučo skulptūrai Švč. Jėzaus Širdis tinkamą foną ir formavęs vientisą, Lietuvoje retą *art deco* stilistikos altorių.

Kalbant apie nedažytų medinių lentelių sienas ir / ar lubas šventovėse būtina pažymėti, jog tai – savita investicija, atitolinanti būtinybę vėl atnaujinti bažnyčią. Kita vertus, tokie šventovių interjerai tėra visuotinio reiškinių, apimančio ir panašiai įrengtus nesakralios paskirties interjerus – sodo namelių ir gyvenamųjų namų, pirčių, kavinių ir pan. – sandas. Visur implikuojama ta pati estetinė nuostata – eksponuoti medienos (taip pat ir rąstų, pvz., Mikoliškių, Verpenos, Višakio Rūdos šventovėse) „natūralumą“ ir tai kažkodėl kartais laikoma liaudies tradicijos tąsa. Pastebima ir naujų bažnyčių architektūros įtaka: pagal jų pavyzdį senų mūrinių (Valkininkų ar Eišiškių) maldos namų skliautai iškalami lentutėmis.

Dar vienas šių dienų bažnyčios sutvarkymo etalonų – kai jos vidaus erdvę (pvz., Zarasų, Pasvalio, Krinčino, Kretingos, Nemajūnų, Šeduvos, Šiaulių katedros ir daugelio kitų neseniai nudažytų bažnyčių) stengiamasi išgryninti, nubalinti ar šviesinti. Sienos ir skliautai dažomi viena ar keletu nekontrastingų spalvų. Dėl tokios bažnyčių „švarinimo“ ir estetinės minimalizacijos tendencijos likviduojamos ornamentinės juostos, figūrinės kompozicijos ar užrašai, nelieta ir anksčiau įprasto architektūrinių formų akcentavimo ar spalvinio gradavimo zonomis. Kai kada monochromiškumas iš tiesų padeda atsiskleisti pastato ar altorių grožiui, bet kartais bažnyčios erdvė nuskurdinama, tampa šalta. Neretai būtent polichrominis dekoras neįmantrios architektūros medinei bažnytėlei suteikia savitumo, išskirtinumo ir jaukumo.

Neginčytina, kad XXI a. pr. Lietuvos bažnyčių sienose „įsirašė“ visai kitaip nei praeito amžiaus. Tuomet stengtasi sienas nutinkuoti, spalvingai išdažyti, išpuošti tapiniais, kad būtų galima pasakyti, „taip gražiai numaliavojom, kad net akį veria“¹³. Šimtai naujų ir daugybė renovuojamų bažnyčių laikytos išbaigtomis tik tada, kai jų architektūrinę sandarą išryškindavo spalvos, sienas ir lubas apjuosdavo spalvoti frizai, o skliautuose atsirasdavo puošnios rožetės ar religiniai siužetai (1 pav.). Bažnyčios architektūra lyginta su griaučiais, įranga ir plastinė dailė – su raumenynu, o sienų polichromija – su veidui gyvybę

1 pav. Girkalnio bažnyčios interjeras, 1936. KPC DS, neg. Nr. 1829

¹³ Masaitis, A. Leliūnai. *Vienybė*. 1908. 47: 748.

2 pav. H. Ehrenbergo 1931–1933 m. dekoruotas Lukšių bažnyčios interjeras, [1938]. *KPC DS. F. 3. Ap. 1. B. 162*

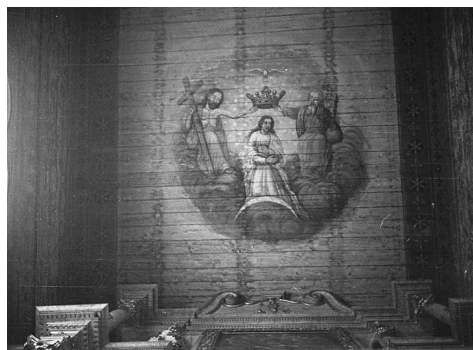
3 pav. Lukšių bažnyčios interjeras. V. Balčyčio nuotr., 2005

teikiančiu raudoniu¹⁴. Stengtasi, kad sienų koloritas ir tapinių stilistika derėtų su įranga (pvz., Sedos, Pakruojo, Lieplaukės, Luokės, Duokiškio bažnyčiose), kartais į polichromijos sistemą būdavo įtraukiami ir altorių atepedijų, sakyklų tapiniai. Nuostata, kad bažnyčia turi būti dekoruojama bent jau ornamentais, pageidautina įvedant tarp jų „tautinių“, galiojo bene visą XX a. Kita vertus, dažna šventovė tame amžiuje patyrė ne vieną atnaujinimą, pvz., Antalieptės ar Zarasų bažnyčių sienų spalvos, ornamentai ar didžiųjų altorių iliuzinė kompozicija mainėsi ne mažiau trijų kartų. Kai kada jau nebeatmenama, kiek dažų sluoksnių per aptariamąjį laikotarpį užklojo konkrečios bažnyčios sienas, kiek išliko autentiškos polichromijos. Užmirštama, kaip ir kodėl keitėsi puošybos modeliai – dėl nusidėvėjimo, estetinių, stilistinių pokyčių ar kitokių priežasčių.

Vokietis Hermanas Ehrenbergas, po I pasaulinio karo pasilikęs Lietuvoje ir vedęs lietuvaitei Valevičiūtę, 1931–1933 m. išdekoravo savo žmonos gimtosios Lukšių parapijos bažnyčią (2 pav.). Virš didžiojo altoriaus jis nutapė Paskutiniojo Teismo kompoziciją ir gausiai išmargino skliautus bei sienas. Galima nujauti, kodėl bėgant laikui buvo uždažyta ne tik ši, šiaip jau neįprasta XX a. Lietuvos sienų tapybai, didžiojo altoriaus scena, bet ir lubų rozetės, įvairūs užrašai, ornamentiniai apvadai, frizai, bet koplyčiose palikti sienų paveikslai – austrų dailininko Josefo Augusto Untersbergerio (pseudonimas Giovanni) paveikslų kopijos. Matyt, interjero atnaujintojų manyta, kad

¹⁴ Schmid 1909. 11: 339. Gal šiuo metu kai kur Lietuvoje keistokai nurausvinti bažnyčių interjerai tėra tiesmukai realizuoti palyginimas?

bažnyčia perdėm marga, siužetinė tapyba neprofesionali, bet sykiu norėta palikti ir buvusios sienų dekoracijos pėdsakų. Galbūt dėl siekio suteikti interjerui nuosaikumo pakeista ir neogotikos architektūrą pabrėžiančių elementų polichromija: įstrižai tarsi įvijomis sudryžuoti piliastrai ir pilioriai bei panašiai nuspalvintos ogivos, gurtai uždažyti imituojant plytų mūrą (3 pav.). Tačiau neaišku, kodėl vienų ornamentų juostos keistos kitomis – tarkim, iliuzinį reljefinį frizą su menamomis konsolėmis Ilguvos bažnyčios sienų viršuje pakeitė dabartinės riestės, o Degučių (Šilutės r.) bažnyčioje rombų pynę – įmantresnis ornamentas, kuriame išsaugoti Rafaelio Siksto madonos paveikslų citatų – pasirėmusių angeliukų pusfigūrų – intarpai¹⁵. Galbūt kartais rinktasi ne tik atrodę gražesni ar labiau derą su šventovės ir įrangos stilistika ornamentai, bet ir tie, kurių trafaretus, piešinius turėjo ar kuriuos realizuoti įstengė sienų renovaciją vykdę meistrai. Formuojant naują bažnyčios dekorą sistemą, keičiant interjero koloritą buvo atvejų, kai tas pats siužetas vėl nutapomas toje vietoje, kur būta senosios kompozicijos, tik kiek pakinta jo ikonografija, o išraiška įgauna laikmečiui būdingą ekspresiją. Vienas pavyzdžių – Žemaičių Naumiesčio bažnyčios lubų dekoras¹⁶: XX a. I ketv. kompoziciją „Švč. Mergelės Marijos karūnavimo (Ėmimo į dangų)“ pakeitė analogiško titulo XX a. pab. lubų paveikslas (4, 5 pav.). Neretai naujinant siužetinę sienos tapybą ji kiek nutoldavo nuo autentiškumo: Liudo Truikio sukurti Šančių Švč. Jėzaus Šir-

4 pav. Žemaičių Naumiesčio bažnyčia. Koplyčios lubų kompozicija „Švč. Mergelės Marijos karūnavimas“. 1936. KPC DS, neg. Nr. 1457

5 pav. Žemaičių Naumiesčio bažnyčia. Koplyčios lubų kompozicija „Švč. Mergelės Marijos karūnavimas“. V. Balčyčio nuotr., 2003

15 Žr. Degučių bažnyčios interjero nuotraukas – 1983 m. Romualdo Požersko (Jankevičienė, A. *Lietuvos medinės bažnyčios, koplyčios ir varpinės*. Vilnius: VDA leidykla, 2007, il. 34 d.) ir 2004 m. Vytauto Balčyčio (www.llt.lt/pdf/z_naumiestis/Z_Naumiestis_paveldas.pdf; 9 p.). Beje, tie „rafaeliški“ angeliukai gana dažni bažnyčių sienose (pvz., buvo Gaurės, yra Balninkų bažn.).

16 Vasiliūnienė 2010.

dies bažnyčios triumfo arkos angelai atrodė kitaip nei dabar ir spalviniai akcentai kitaip buvo sudėlioti¹⁷.

Apskritai XX a. vyravusį bažnyčių polichromijos atnaujinimo pobūdį galima pavadinti mišriu: egzistavęs dekoras iš dalies išsaugojamas ir įvedama naujų elementų. Autentiškos pirminės (iki I-ojo pasaulinio karo) ir vėlesnės ornamentacijos derinys matomas Leliūnų ir Josvainių bažnyčiose. Pirmuoju atveju liko tokie pat (ar labai panašūs), kaip 1908 m., kada ir sukurta Leliūnų šventovės spalvinė apdaila, gurtų dekoruotų stilizuotomis ažuolo šakomis, juostos (Aarono lazdos?) virš panelio ar presbiterijos skliauto arabeskos piešiniai¹⁸, bet visiškai pakeista spalvinė ir stilistinė piliastų bei pilorių puošyba. Ankstesnė jų polichromija tipiška neogotikai, panaudotas plokštuminis ornamentas – besimainančios kontrastingų spalvų horizontalios juostos. Į šviesesnius ruožus įvestas viduramžiškas atributas – heraldinė lėlija turbūt turėjo priminti ir vietovardžio Leliūnai etimologiją. Apie Josvainių bažnyčios sienų tapybos autentiškumą kalbėti yra kebliau, nes nepavyko rasti ikonografinės medžiagos. Kun. Petras Kasčiukas nurodė, kad 1940 m. visa šventovė dekoruota Vlado Čižausko už 4 200 Lt¹⁹. Vis dėlto žvelgiant į presbiterijos sieninę tapybą ir Čižausko braižui nebūdingą trilapių pavidalą navų skliautų pėdose, norėtusi manyti, kad dar esama ir Adomo Vaitkevičiaus tarp 1907–1909 m. „sulig stiliumi“²⁰ atlikto ištapymo. Drėkstančių skliautų būklė prastoka, tad neužilgo lauktinas remontas. Reikalingi išsamesni, galbūt žvalgomieji, Josvainių bažnyčios polichromijos tyrimai, nustatysiantys, ar pastatas ir vidaus polichromija vienalaikiai. Gal vertėtų išsaugoti su bažnyčios stiliumi derančią tapybą ar bent jos dalį, net jei ji nepirminė. Juk istorizmo tradicijos konservatyvioje bažnyčių dailėje ilgai neužleido pozicijos, o neogotikines bažnyčias, kurių buvo pastatyta itin daug, dekoruota ir vėliau pagal „gotikizacijos“ modelį. Daug bendrų bruožų turi beveik nepakeistas Kauno arkikatedros Švč. Sakramento koplyčios ir Pabiržės Švč. Trejybės bažnyčios sienų ir skliautų dekoras, kuriuos skiria trys dešimtmečiai. Gana brangia skysto stiklo technologija Čižausko vadovaujamų meistrų²¹ 1928 m. atlikta visos Pabiržės bažnyčios polichromija (6, 7 pav.) ne tik svarbi šventovės išvaizdai, bet ir kaip produktyviausios tarpukariu dirbtuvės kūriny, kaip laikmečio aidas.

Daugiaspalvės apdailos pažinimo link. Romantizmo proveržis, atradimas, kad antikinė architektūra buvo daugiaspalvė, bažnyčios, kaip organiškojo *Gesamtkunstwerko* sampratos vizija, žymių viduramžiškų šventovių interjero renovacija

17 Žr. nuotrauką: <http://www.sanciuparapija.lt/1206/>

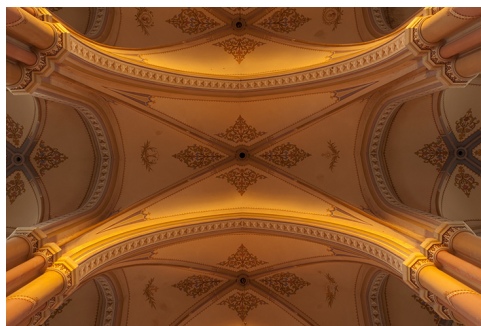
18 Leliūnų bažnyčios altorių nuotraukos. Vysk. Kazimierui Paltarokui Anykščių dekanato kunigų padovanotas albumas, 1932 03 04. *Panevėžio vyskupijos kurija*.

19 Kun. P. Kasčiuko raportas Kauno arkivyskupijos kurijai, 1941 m. vasario 26 d. *LVIA*. F. 1671. Ap. 8. B. 75. L. 49v.

20 Josvainiai. *Vienybė*. 1909. 51: 814–815.

21 Didžiojo altoriaus nugarinėje pusėje yra įrašas greičiausiai nurodantis polichromijos vykdytoją: „Šita BAŽNYČIA MALIAVOTA 1928. Š T. Už įrašo nuorašą esu dėkinga dailėtyrininkei Astai Giniūnienei.

(Bambergo katedros, *Sainte-Chapelle* ar Paryžiaus Dievo Motinos katedros) ir istorizmo krypties mene įsivyravimas sąlygojo, kad XIX a. II pusėje suskambęs imperatyvas puošti šventoves polichromija, amžių sandūroje virto plačiu internacionaliniu procesu. Pasirodė gausybė metodinio pobūdžio publikacijų, akcentuojančių pamatinį sienų daugiaspalvystės principą – atskleisti pastato architektoniką atskiriant konstruktyvius, laikančius elementus (piliorius, kolonas, arkas, gurtus, skliautų atramas) ir laikomas dalis (sienas, skliautų kiautus), nurodančių, kad pirmieji turi būti tamsesni, sodresnių šiltų tonų, antrieji – šviesesni, šaltesnių atspalvių²². Remiantis istorine tradicija, buvo rekomenduojamos dekoracijos spalvos (ypač pabrėžtas aukso vaidmuo), siužetinės temos ir simboliniai motyvai. Be to, masiškai leisti ir dėl milžiniškos paklausos perleisti praktinę paskirtį turėję ornamentikos žinynei²³ su chromolitografijomis bei paminklinių bažnyčių ir rūmų dekoru detalių albumai. Būta nemažai leidinių, skirtų specialiai šventovių dekorui²⁴, ir ne vien katalikų. Europoje ir Lietuvoje populiarūs buvo Augsburgio architekto Antono Niedlingo ir bažnyčių dekoratoriaus iš Krefeldo Wilhelmo Ludwigo Pasterno (1872–1954) parengti romaninių ir gotikinių motyvų įvairiems bažnyčių architektūros elementams dekoruoti pavyzdžiai, platinti atskirais lakštais ir rinkiniais. Tikėtina, kad Kauno katedros Švč. Sakramento koplyčios sienų tapytojai

6–7 pav. Pabiržės bažnyčios polichrominis dekoras. V. Balčio nuotr., 2011

22 P vz., Beissel, Strummel 1888: 104; Möllers [1900]: 3, 6.

23 P vz., Jones, O. *The Grammar of Ornament Illustrated by examples from various styles of ornament*. London, Day and son, [1865]; Racinet, A. *Das polychrome Ornament: hundert Tafeln, Gold-, Silber- und Farben-Druck <...>*. Stuttgart: Paul Neff, 1874; Dolmetsch, H. *Der Ornamentenschatz*. Stuttgart: Verlag von Julius Hoffman, 1897; Meyer, F. S. *Sistematisch geordnetes Handbuch der Ornamentik*, 1903 (ir daug vėlesnių leidimų).

24 Duthie 1907.

sekė Niedlingo pavyzdžiu, išleistu Juliaus Hoffmanno serijoje *Dekorative Vorbilder*: prebiterijos skliaute iš analogiškų kaip ir provaizdyje žiedų kyla angelų figūros. Niedlingo ir Pasterno pateiktas trišakių augalų kompozicijas²⁵ galima atpažinti koplyčios lubų puošyboje ar Čižausko dekoruotose neogotikinėse bažnyčiose. Slavikų bažnyčios frizo, nutapyto didžiosios navos skliauto apačioje, antiteziškai sukomponuotų drakonų provaizdis taip pat galėjo būti paimtas iš Pasterno romaninei sienų tapybai skirto etalono. Kita vertus, paminėti autoriai ir daugelis kitų projektuotojų (tarp jų ir F. K. Schinkelis, E. E. Viollet-le-Ducas) atidžiai interpretavo ir tiesiog kopijavo viduramžių dailės kūrinius, jų detales – ypač mėgta „cituoti“ gotikinių Prancūzijos katedrų, Asyžiaus Šv. Pranciškaus ar Veronos Šv. Anastazijos bazilikų dekorą, bet motyvų semtasi ir iš knygų iliustracijų, tekstilės ar baldų puošybos. Spaudos dėka tuos pačius motyvus galima pamatyti įvairių šalių šventovėse, nes dekorų detalių pavyzdžiais ar kopijomis naudojosi kone visi bažnyčias dekoravę dailininkai²⁶. Nors itin populiarūs buvo viduramžių sekiniai, leista įvairių stilių ir kraštų puošybos albumų, taip pat tuometinės bažnyčių ornamentikos pavyzdžių.

Galima sakyti, dažnai polichromija bažnyčiose naudota sukurti iliuziją ir imituoti. Ir ne tik epochas ar nacionalinę tapatybę per būdingus ornamentus. Imituojamos medžiagos taip pat kūrė istorinio stiliaus iliuziją ir teikė prabangos užuominą. Ypač populiarius buvo marmuras. Dažniausiai daryti pseudomarmuriniai įvairaus atspalvio ir atlikimo meistrystės paneliai, kolonos, piliastrai, pilioriai (Joniškio (neišklio), Aleksandravėlės, Balninkų, Debeikių, Apytalaukio, Krosnos, Šilalės, Lygumų ir kt. bažn.), pasitaike ir altorių (Papilėje). Imituotas ir plytų mūras, akmens luitai, mediena. „Mediniai“ paneliai (Gaidės bažnyčioje jie dar ir su įsprūdomis, Baisogalos – su drožiniais) ženklino apatinę sienų dalį, o grotelės (aliuzija į treliąžą) – lubas. Vaizduotos ir architektūrinės detalės, dažniausiai – piliastrai, kapiteliai (pvz., Luokės, Salamiesčio, Pabaisko, Apytalaukio), pilorių kaneliūros (Joniškio), kesonai su rozetėmis (Žemaičių Naumiesčio, Andrioniškio, Deltuvos, Šilutės, Želvos bažn.), reljefiniai karnizai, frizai. Tapytais architektūros elementais mėgta praturtinti neįmantrią medinių bažnytelių architektūrą, gali būti, kad grizailė, toninė tapyba priklauso senesniam polichromijos klodui, tačiau tikrai ne visada. Šaukoto bažnyčia įsidėmėtina savo iliuzinių altorių ansambliu. Neogotikinės stilistikos šoniniai iliuziniai altoriai tebėra Vieکشnalių bažnyčioje.

Retai kada ištisiniu ornamentu imituojant sienų apmušalus, kaip kad yra Švėkšnoje, padengtos bažnyčios sienos (Šimonių atveju – liaudiškos tekstinės raštais), kiek dažniau – presbiterijos sienos ar jų dalis (pvz., Žiobiškio, Josvainių, buvusioje Pakalnių) ir tam tikros plokštumos (pvz., šoninių navų galinės sienos ar triumfo arka

25 *Kirchliche Dekorations-Malereien im Styles Des Mittelalters <...>*. Leipzig, Jüstel & Göttel. (Berlin, Hessling & Spielmeyer, apie 1890). Kai kurie įvairių leidimų projektai sienų tapybai publikuoti interneto svetainėse: www.oldimprints.com ir www.buchfreund.de.

26 Pvz., Janas Mateika ir Stanislovas Wyspianskis, dekoravę gotikines Krokuvos bažnyčias.

Šilalės bažnyčioje²⁷). Kilimas-užuolaida ritmiškomis klostėmis (Šiaudinės bažnyčioje, Kauno arkikatedros Švč. Sakramento koplyčioje) ar prabangaus audeklo draperijos įprastai naudoti kaip viduramžiškos tradicijos reliktas. Taip „pridengtos“ presbiterijos sienos Varnių Šv. Aleksandro (čia dar baldakimo apybraižos), Vyžuonų, Balninkų, Pabiržės, Želvos, Žiobiškio bažnyčiose – nuoroda į ypatingą pagarbą ten saugomam Švenčiausiajam ir vykstančioms apeigoms. Bažnyčia – Dangaus vartai, dangiškosios Jeruzalės atitikmuo ir tikinčiojo jausmai joje turi kilti, todėl primenant, kad per tikėjimą bus pasiektas dangus ir amžinasis gyvenimas, apsidės skliautas kartais pavirsta dangaus skliautu (Šilų, Vyžuonų, Miežiškių, Kiburių, Geidžiūnų, Debeikių ir kt. bažn.). Dangus vaizduojamas ir navų lubose Panevėžio katedroje, Raguvėlės, Obelių, Panemunio bažnyčiose. Kita vertus, žvaigždėtas skliautas gali būti traktuojamas kaip gotikos, o debesų apybraižų – kaip baroko reminiscencija.

Dar daugiau simbolinės reikšmės galima perskaityti spalvų dermėse, ornamentinėse juostose²⁸, emblemos ir siužetinėje tapyboje. Pagal žodines ir vizualias rekomendacijas, kurios neabejotinai buvo žinomos ir Lietuvos bažnyčių dekoratoriams, ornamentų juostomis ir bordiūrais įprastai puošta paskliautė, sienų ir panelio viršus, lubų pakraščiai, arkų gomuriai, langų, liunečių ar nišų apvada, sijos, nerviūros, piliastrai, pilioriai ir kt. Augalinėmis arabeskomis mėgta pamarginti neogotikinių bažnyčių presbiterijos (Leliūnų, Pabiržės, Jurbarko²⁹, Veprių³⁰) skliauto kiautą, taip pat arkų užančius, navų skliautus (Švėkšnos).

Dekoras laikytas vykusiu, jei derėjo su pastato stilistika, bet ypač jei buvo elementų, kurie atpažinti kaip tautiniai. Dėl to Rumbonių bažnyčioje pagal Antano Žmuidzinavičiaus nurodymą įvestas juostos motyvas, angelai Kauno Šv. Mykolo arkangelo bažnyčios skliaute įgavo trispalvius sparnus, o didysis Nedzingės altorius pagerbtas iliuzinėmis tautinėmis vėliavomis su Vyčiu ir Gediminaičių stulpais. Nuo pat XX a. pr. į polichrominę sienų puošybą stengtasi įsprausti lietuviškumo šifrą, kurio daugėjo amžiaus vidurio link, mėgtos liaudies tekstilės, baldų ar medžio dirbinių (pvz., segmentinės žvaigždės) ornamentų parafrazės. Apie menamus ir tikrus lietuviškų juostų raštus būtų galima parašyti atskirą straipsnį.

Šįkart norėtusi pastebėti, kad lieka dar daug neaptarta: sienų tapybos ikonografija ir siužetų lokalizacija, pokarinės inovacijos, meninė polichromijos vertė, technikos ir technologijos. Taip pat liko neapžvelgta diplomuotų dailininkų ir igudusių meistrų

27 Šilalės bažnyčios nuotraukos. XX a. 4 deš. *KPCA*, senieji negatyvai Nr. 871, 872.

28 Pagal besikartojančius motyvus kartais galima nustatyti ir sienų dekoracijos autorius. Antai V. Čižausko vadovaujamų meistrų XX a. 4 deš. panašiai dekoruotos skliautų apačios Akmenės, Anykščių (neišklię) ir Balninkų šventovėse, o Lygumų, Vabalninko ir Balninkų bažnyčiose triumfo arkos gomuryje ornamentinė juosta sudaryta iš zigzagu išrašytos „Tėve mūsų“ ir besimeldžiančių angeliukų. Tarsi vizitinė Povilo Adrejausko (Andriejausko) kortelė jo sukurtas ornamentas, supintas iš panašių į rombą figūrų, kryžiaus ir lelijų žiedų, kartotas 8 deš. spalvintose Veprių, Ylakių ar Krekenavos bažnyčių presbiterijos arkose.

29 Jurbarko bažnyčios interjero nuotrauka. XX a. 5 deš. *Jurbarko krašto muziejus*.

30 Vertimų bažnyčios interjeras. Apie 1955 m. *KAKA*, albumas Nr. 99.

sukurti sienų tapiniai, skirtis tarp jų, neatskleistas bažnyčių puošybos, kaip rinkos, kurią valdyti veržėsi tiek patyrę amatininkai (ypač Vladas Čižauskas), tiek profesionalūs dailininkai (Vytautas Bičiūnas, Adolfas Valeška), aspektas ir t. t.

Vietoj išvadų

XX a. bažnyčios buvo kur kas spalvingesnės ir margesnės nei dabar, kai įsivyrąja sakralaus interjero spalvinio minimalizmo ir architektūrinio tūrio gryninimo tendencija. Šventovių vidus dažomas monochromiškai šviesiai ir paslepia ankstesnį sienų dekorą. Tačiau kol architektūrinė, ornamentinė ir sužetinė polichromija, kad ir periferinis meno reiškiny, dar nesuvokta kaip konkrečios bažnyčios istorijos ir dailės paveldo dalis, neįvertinta kaip sintetinis istorinio interjero dėmuo, formuojąs šventovės išvaizdą, ir kaip praėjusios epochos atspindys, nereikėtų skubėti jos atsisakyti. Juk neogotikos (ir ne tik) architektūrą darniai papildė vienalaikė ar vienastilė spalvinė puošyba, o neįmantrios architektūros bažnytelėms kartais būtent polichrominis dekoras suteikė išskirtinumo ir jaukumo. Panaikinus sienų tapinius, neretai dingsta šventovės savitumo aura.

Gauta 2012 05 13

Priimta 2012 05 17

Literatūra

1. Beissel, S., Strummel, F. Die Farbengebung bei Ausmalung der Kirche. *Zeitschrift für christliche Kunst*. 1888. 5: 163–170; 9: 300–314.
2. Duthie, A. L. *Practical church decoration. A Guide to Design* <...>. London: The Trade papers publishing co., 1907.
3. Jankevičiūtė, G. Bažnyčios dekoras. *Lentvario bažnyčia ir jos dekoras 1905–1943*. Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2012. 53–124.
4. Jankevičiūtė, G. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2002.
5. Klajumienė, D. *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*. Vilnius: VDA leidykla, 2004.
6. Markauskaitė, N. Tapybos kompozicijos Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo koplyčioje. *Meno istorija ir kritika*. 2009. 5: 106–114.
7. Möllers, A. *Die Bemalung unserer Kirche*. Hamm: Breer und Thiemann, [1900].
8. Schmid, A. Polychromie der Kirche. *Zeitschrift für christliche Kunst*. 1909. 10: 297–302; 11: 337–342; 12: 371–374.
9. Schoenborn, U. Das Überflüssigste ist das Allernotwendigste. Richard Pfeiffer und die Fresken in der Kirche von Heydekrug. *Annaburger Annalen*. 2007. 15: 177–246.
10. Slaminskienė, S. Kunigo Pijaus Brazausko meninė kūryba Užnemunės bažnyčiose. *Soter*. 2011. 40(68): 97–118.
11. Smilingytė-Žeimienė, S. Sieninė tapyba. *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 2: Šiaulių vyskupija, d. 1: Joniškio dekanatas, kn. 1: Balkaičiai–Joniškis. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas. 2011. 325–333.
12. Smilingytė-Žeimienė, S. Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios skliautų puošyba. *Menotyra*. 2002. 3: 18–23.
13. Vasiliūnienė, D. Sienų tapyba Perlojos bažnyčioje. *Menotyra*. 2004. 3: 41–49.
14. Vasiliūnienė, D. Žemaičių Naumiesčio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia: istorija ir architektūra. *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Istorija. Lietuvos valsčiai. Žemaičių Naumiestis*. 2010. 1–15. Prieiga per internetą: www.llt.lt/pdf/z_naumiestis/Z_Naumiestis_baznycia.pdf

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

The sign of the epoch: polychromatic décor in the church interiors of Lithuania

Summary

The aim of the present paper is to draw attention to the problems of polychromatic décor of church interiors of the 20th century, which has survived quite well in Lithuania but is rapidly disintegrating. It is a marginal field of church art that has received very little research attention. The list of protected cultural objects only includes the mural paintings of several churches from the last century and the most significant examples that have been analysed by art scholars (e. g., Panevėžys Cathedral, Merkinė, Joniškis, Perloja, or Lentvaris churches). The dynamics of décor of church interiors in the 20th century and its models have not been widely assessed, and it is not clear which polychromy of that period is authentic and what has been lost (e. g., Lukšiai, Jurbarkas, Gudeliai, Antalieptė, Uliūnai, Leliūnai, and other churches). Even though being a provincial phenomenon, polychromatic décor is not yet realized as part of the history and artistic heritage of a concrete church. Its significance for the church appearance has not been defined, the meaning of its symbols and ornaments has not been deciphered, and it has not been regarded as a reflection of the epoch. Also, it has not been established which layer of polychromy (in case of several layers) best matches the architecture and furnishing of the building. Due to all these factors, polychromy tends to be easily destroyed during renovation works. Moreover, a certain tendency of whitewashing and minimization of church interiors has taken root recently – walls and vaults are painted monochromatically, in light colours, eliminating any patterns or traces of figurative compositions. On the other hand, the fashion to “decorate” the church with lacquered wooden planks or parquetry and thus postpone the necessity for renovation is still widespread. There are dozens of Catholic churches in Lithuania refurbished in this style (e. g., Adomynė, Akmenynai, Bezdonys, Ceikiniai, Daugailiai, Daunoriai, Kretkampis, Kapčiamiestis and Medininkai, Mikoliškiai, Muniškiai, Pavilnys, Rimšė, Spirakiai, Stalgėnai, Svėdasai, Tirkšliai, Uliūnai, and others), in which the visually active wall planking not only conceals the former colour décor, but also quite often clashes with the furnishing.

The author of the current publication aims to generalize the development of polychromy in Lithuanian churches in the 20th century and to show how the rudiments of national identity – certain ornamental symbols and reflections of more modern stylistics – appeared in the style of historicism which continued from the 19th century and survived in Lithuania for a long time. The aesthetical (e. g., gothicization) and methodical approaches that inspired the polychromy of church walls at the turn of the 19th and 20th centuries are revealed. The author seeks to establish the nature of polychromatic décor, its main elements, and the most popular samples of clichés used by interior decorators.

KEY WORDS: polychromy, church decoration, ornamentation, historicism, Gothic Revival, Vladas Čižauskas